

Tatjana Cvjetićanin

Narodni muzej u Beogradu

t.cvjeticanin@narodnimuzej.rs

Teren i javna arheologija (ili Zašto je potrebno preispitivati i naizgled jasne veze?)*

Apstrakt: Javna arheologija, arheologija zajednice ili arheologija za javnost neki su od termina koji označavaju otvaranje arheologije i za ne-arheologe, višestruke načine na koje arheolozi dosežu do javnosti ili je uključuju u disciplinarnu praksu, sa uverenjem da arheologija ne treba da deluje u izolaciji. Javnost se prvenstveno osposobljava i obučava društvenom značaju arheologije. Da li je tako i u Srbiji?

Arheolozi su u javnosti primarno vidljivi kao neko ko iskopava i otkriva prošlost. Bilo da javnost obaveštavamo, edukujemo ili uključujemo, bilo da radimo za javnost ili sa njom – ili se javnost sama bavi arheologijom – *arheološki teren* je za javnu arheologiju ne samo najprepoznatljivija i najpopularnija slika arheologije, nego nesumnjivo i osnovni prostor aktivnosti. U Srbiji, terenska iskopavanja se percipiraju bezmalo kao jedini način na koji arheolozi proizvode prošlost, a rukovodioci iskopavanja, učesnici u iskopavanjima ili tumači iskopavanja prepoznaju se kao verodostojni (i često jedini) glasnogovornici discipline. Autoritet se stiže kroz *otkrića*, a vidljivost kroz popularizaciju. Javna arheologija se uglavnom razume samo kao odnosi s javnošću, čak kao *odnosi sa medijima*. Neretko se poseže za senzacionalnim, jedinstvenim i zlatnim, ulazeći u sferu populizma, uglavnom da bi se obezbedila društvena i politička potpora sopstvenim projektima, (dalje) finansiranje i prestiž. Autorizovani narativi prošlosti i ponudeno *upakovano nasleđe* mahom prilično korumpiraju sliku arheologije i doprinose pogrešnim razumevanjima prošlosti. U radu se predstavljaju primeri dobre i loše prakse, s namerom da se potreba za promovisanjem dopuni odgovornošću, a javna arheologija u Srbiji novim ciljevima.

Ključne reči: javna arheologija, arheološki teren, autoritet struke, narativi o prošlosti, Srbija

„Jednostavno ne možemo da dozvolimo da u praksi imamo arheologe koji nemaju svest, senzibilitet i kompetencije da se arheologijom bave na način koji je upoznat sa i odgovoran za stvarnu ili moguću interakciju sa širom javnošću.“ (Grima 2016, 6)

* Tekst je rezultat rada na projektu *Dunav i Balkan: kulturno-istorijsko nasleđe* (br. 177006), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

„Bilo je to u nekoj zemlji seljaka na brdovitom Balkanu...“**

Konferencija Centra za teorijsku arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu *Srpska arheologija između teorije i činjenica VII: Arheološki teren, autoritet i moć*, na kojoj je prvobitno predstavljen ovaj rad,¹ održana je u toku aktivističkog pokušaja da se zaustavi neprimerena gradnja žičare na prostoru Beogradske tvrđave. Profesionalna udruženja koja deluju na polju zaštite nasleđa, u zajedničkom nastupu sa delom akademske zajednice i nevladinim organizacijama usmerenim na zaštitu životne sredine i ostvarivanje prava na kulturu, pokrenuli su niz aktivnosti da bi se spasao ovaj spomenik kulture od izuzetnog značaja i identitetski marker Beograda.² Deo javnosti podržao je apel stručnjaka,³ koji se poziva na vrednost nasleđa ne samo kao kulturnog i ekonomskog činioca, važnog za životnu sredinu, već posebno kao društveno-socijalnog aktera, koji omogućava povezivanje i integraciju i na dobrobit je svima (Giraud-Labalte et al. 2015). Reakcije upravljačkih struktura, koje su donele odluku o izgradnji stanice gondole Kalemegdan, ekstremno invazivnog objekta koji ulazi u strukturu zaštićenog arheološkog nalazišta, kulturnog pejzaža i jedinstvene ambijentalne celine, bile su primerene onima koji sprovode sistemsku destrukciju urbanog Beograda: arheolozi, konzervatori, kustosi, arhitekta, istoričari umetnosti – smatraju vlasti – ni ne znaju gde se nalazi tvrđava⁴ i na njihovu ekspertizu se ne treba obazirati, posebno što je reč o „političkom pitanju“ i – u stvari – nasleđu na Kosovu.⁵

Sredinom aprila gledali smo zatečeni kako je u požaru nestajala katedrala Notr Dam. Rečju tamošnjih političara goreo je „deo nas“.⁶ Vlada Republike Srbije već sedam dana kasnije donosi odluku da pomogne obnovu „simbola

** Desanka Maksimović, *Krvava bajka*

¹ Konferencija je održana 29. i 30. marta 2019. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

² Tatjana Cvjetičanin, „Poverenje i poštenje“, *Vreme* br. 1475, 11. april 2019. (<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1681706>, pristupljeno 5. juna 2019).

³ https://www.peticije24.com/peticija_protiv_gradnje_gondole_na_beogradskoj_tvravi, pristupljeno 5. juna 2019.

⁴ Predsednik A. Vučić o gondoli: <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/14317/>, pristupljeno 5. juna 2019.

⁵ Zamenik gradonačelnika Beograda, G. Vesić, o gondoli: „Iza napada na gondolu stoji jedna opasnija namera, a to je da ljudi koji pišu međunarodnim organizacijama i govore kako Beograd ne čuva svoje nasleđe, žele da pošalju poruku *kako u stvari Srbija nije u stanju da čuva svoje nasleđe u Beogradu... kako će, onda, čuvati na Kosovu i Metohiji*“ <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=478366>, pristupljeno 5. juna 2019.

⁶ Predsednik Makron o požaru: <http://rs.n1info.com/Svet/a476568/Makron-opozaru-u-Notr-Damu.html>, pristupljeno 5. juna 2019.

francuske i svetske civilizacije“ sa milion evra.⁷ Kako smo došli do toga da istovremeno živimo „vatreno zalaganje“ predsednika države za narušavanje Beogradske tvrđave, spomenika od izuzetnog značaja, koji se nalazi i na Tentativnoj listi Republike Srbije za upis na UNESCO Listu svetskog nasleđa,⁸ i pomoć Vlade RS da bi se što pre Notr Dam, „hram kulture i umetnosti otvorio za sve svoje buduće poklonike“.⁹ Zašto aktuelna srpska vlast aktivno rastače kulturni pejzaž i nasleđe sopstvene zemlje i glavnog grada istovremeno demonstrirajući solidarnost prema nasleđu koje je negde drugde? Zašto se ne razumeju ili bahato ne poštuju vrednosti sopstvenog nasleđa? Naposletku, u konkretnom slučaju Beogradske tvrđave, s obzirom na to da je arheološko nasleđe rimskog perioda na prostoru Beogradske tvrđave jedan od najbitnijih razloga za potencijal upisa na Listu svetske baštine (Korać et al. 2014; Cvjetičanin 2015a), zašto se ne prepoznaju i ne poštuju vrednosti arheološkog nasleđa? Koliko su arheolozi ovome doprineli? Šta arheologija čini za (ovo) društvo?

Arheologija i društvo/ Percepcija arheologije

Rezultati višegodišnjeg istraživanja o društvenom značaju arheologije u okviru projekta NEARCH¹⁰ pokazuju da u evropskoj javnosti postoji jasno ustanovljena vrednost arheologije u današnjici i za sadašnjost (Kajda et al. 2018), kao „znanja koje pomaže da se razume naše mesto u svetu“ ili znanja koje „olakšava razumevanje prošlosti da bi se bolje pripremili za budućnost“. Percepciji arheologije kao discipline koja je, naposletku, povezana sa identitetom i (nečijim) „pravom“ da se bude na određenom prostoru,¹¹ pridružuje se i prepoznavanje prednosti postojanja arheološkog nasleđa u zajednici: 86% ispitanika navelo je da su arheološki ostaci preimućstvo za njihov grad, a 83% da je podrška razvoju arheologije važna za njihovu državu (Kajda et al. 2018, 108). Slične rezultate pokazuje istraživanje u Sjedinjenim Američkim Državama: javnost

⁷ <https://www.srbija.gov.rs/vest/379985/vlada-izdvojila-milion-evra-za-obnovu-notr-dama.php>, pristupljeno 5. juna 2019.

⁸ <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=rs>, pristupljeno 5. juna 2019.

⁹ <https://www.srbija.gov.rs/vest/379985/vlada-izdvojila-milion-evra-za-obnovu-notr-dama.php>, pristupljeno 5. juna 2019.

¹⁰ Projekat *New ways of Engaging audiences, Activating societal relations and Renewing practices in Cultural Heritage* (NEARCH) realizovan je od 2013. do 2017. godine (Kajda et al. 2017).

¹¹ Shvatanje da nasleđe omogućava takozvano „istorijsko pravo“ na neku teritoriju opasna je zabluda: iako se radi o kategoriji koja zapravo nije pravna i u suprotnosti je sa međunarodnom legislativom (up. Meisels 2009) ovo „pravo“ je izgovor za netoleranciju, sporove i konflikte.

kao najznačajniju ulogu arheologije ocenjuje onu povezanu sa razumevanjem modernog sveta, a arheologija se smatra važnom jer se o prošlosti uči da bi se unapredila budućnost (Ramos and Duganne 2000, 24, ocena 7,1 na skali do 10). Arheologija se u SAD prepoznaje i kao značajna za međunarodne odnose, te za oblikovanje društvenih vrednosti (Ramos and Duganne 2000, 24, ocena 5,7 za oba aspekta).

U Srbiji nije bilo ovakvo opsežnog istraživanja javnosti, ali već i projekti manjeg obima ukazuju na – za arheologiju i arheologe – poražavajuće rezultate. Percepcija arheologije u Srbiji je uglavnom negativna: od stereotipne slike izgleda arheologa kao Indijane Džounsa i arheološke discipline kao zabavnog hobija (Balaban 2018, 50–53), preko ideje javnosti da namerno skrivamo istine, odnosno da smo za ovo društvo „oficijelni falsifikatori“ i „inertne lenštine“ (Vuković i Vujović 2014, 614–615), do belodanog i svesnog „ignorisanja vrednosti arheološkog nasleđa i uništavanja od strane struke i vlasti“ (Crnobrnja 2017, 79–86). Arheološki ostaci se „posmatraju kao poteškoća a ne prilika“ (Crnobrnja 2017, 89), a arheolozi kao oni koji sprečavaju razvoj.¹²

Deo struke ne misli da je to stav većeg dela javnosti i ne čini napore da se slika arheologije promeni, deo je apatičan (Crnobrnja 2017, 92), deo optužuje medije za širenje senzacionalističkih vesti i prevagu pseudonauke, ali i nesprenost arheologa da komuniciraju s medijima (Vuković i Vujović 2014), deo prepoznaje uništavanje arheološkog nasleđa kao direktnu posledicu inertnosti ili nebrige vlasti (*Glasnik SAD* 30). Međutim, ima i onih koji razumeju da je to što su znanja javnosti o arheologiji nejasna i puna predrasuda (Ramos and Duganne 2000, 23–25) rezultat i onoga što arheolozi (ne) rade: značaj arheologije u evropskim društvima povezan je sa sposobnošću arheologa da s tom javnošću komuniciraju (Kajda et al. 2018, 114–115), a ne samo da je učeno (i s visine) obaveštavaju o rezultatima svog rada (Schadla-Hall 1999, 155).

Arheologija i „čovek s ulice“

Obaveza da sa „čovekom s ulice“ podelimo rezultate istraživanja prepoznata je odavno u arheološkoj disciplini kao „moralna i akademska nužnost“ (Moshenska 2017a, 2, reči ser Mortimera Vilera (Wheeler) iz 1955).¹³ Uz intenzivniju

¹² Jedan od građana Beograda, prilikom rasprave o Studiji o negativnim uticajima gradnje žičare Kalemegdan–Ušće, smatrao je „da ovo nije 15. vek i da *ako želimo moderan grad i svetsku metropolu*, nema razloga za negativnim komentarima (na izgradnju gondole“ (<https://www.blic.rs/vesti/beograd/gondola-da-ili-ne-burna-javna-rasprava-u-gradskoj-upravi-trazilo-se-mesto-vise-py4wkwh>), pristupljeno 16. juna 2019).

¹³ Još 1930-ih održao je Gordon Čajld (Childe) seriju predavanja za članove radničkih sindikata, vođen stavom da je „smisao svakog znanja, pa i arheološkog, da ono rukovodi delovanjem“ (Babić 2014, 567).

diseminaciju znanja, otvaranje arheologije u različitim segmentima i za ne-arheologe, za rezultat je imalo u nekoliko poslednjih decenija i razvoj posebnog polja discipline – *javne arheologije*.

Javna arheologija (*public archaeology*), arheologija zajednice (*community archaeology*) ili arheologija za javnost termin su koji označavaju različite načine na koje arheolozi dosežu do javnosti ili je uključuju u disciplinarnu praksu. Javna arheologija prepoznaje se kao „praksa i znanje na mestu gde se arheologija sreće sa svetom“ (Moshenska 2017a, 1) ili kao „bilo koja arheološka delatnost koja je u interakciji – ili ima potencijal da bude – s javnošću“ (Schadla-Hall 1999, 147), ali i kao onaj deo discipline koji se bavi „proučavanjem i kritikom produkcije i upotrebe arheoloških proizvoda“ (Moshenska 2009, 47), odnosno „polje koje proučava odnose između arheologije i javnosti i pokušava da ih poboljša“ (Matsuda and Okamura 2011, prema Moshenska 2017a, 1).

Sam termin je u upotrebi od 1972. godine, kada Čarls Mekgimsi (Charles R. McGimsey) objavljuje knjigu *Public Archaeology*, ali su tek od 2000-ih prisutna teorijska razmatranja koja preciznije definišu javnu arheologiju i prepoznaju njene višestruke vrednosti brojna. Reper i prekretnicu predstavlja knjiga istog naslova koju je priredio Nik Meriman (2004), a pozicioniranju unutar discipline doprinosi *The Oxford Handbook of Public Archaeology* (Skeates, Carman and McDavid 2012a). Glavne odlike i disciplinarna preispitivanja sumiraju se u *Key concepts in Public Archaeology* (Moshenska 2017b). Naravno, debata o tome šta je i šta tačno radi javna arheologija i da li su oni koji se njome bave „teoretičari, istraživači ili praktičari“, traje i dalje (Richardson and Almansa-Sánchez 2015, 195).

Gabrijel Mošenska razlikuje u praksi javne arheologije više kategorija (Moshenska 2017a, 5–7, Fig. 1.1) kako na osnovu načina na koji je angažovana javnost, tako i na osnovu aspekata discipline ili osobina arheologije. *Arheologija za javnost* (odnosno *arheologija odgovorna javnosti*) ona je koja se sprovodi u ime javnosti: uključuje rad svih ustanova/pojedinaца u javnom sektoru (na državnom, regionalnom i lokalnom nivou) na istraživanju, zaštiti i medijaciji arheološkog nasleđa. *Arheologija sa javnošću* odnosi se na arheološke aktivnosti koje obavljaju profesionalci, a koje su osmišljene tako da postoji mogućnost participacije pojedinaca ili određenih zajednica. Za razliku od ove „arheologije zajednice“, koju uglavnom vode muzeji, fakulteti ili lokalna vlast, *arheologija koju sprovodi javnost* obuhvata aktivnosti amatera, zainteresovanih pojedinaca ili društava zaljubljenika u arheologiju. Amaterska arheologija postojala je daleko pre pojave profesionalne arheologije (Moshenska 2017a, 7) i u mnogim je zajednicama zahvaljujući aktivnostima amatera arheološko nasleđe identifikovano ili sačuvano. Međutim, upotreba metal-detektora i pojava udruženja „detektoraša“ danas predstavlja najkontroverzniji aspekt arheologije koju sprovodi javnost. Iako su osmišljene strategije kojima je moguće umanjiti negativan

efekat ovakvog rada amatera,¹⁴ destrukcija arheoloških lokaliteta u bezobzirnoj interesnoj potrazi za blagom i ilegalna trgovina je – i u Srbiji (Crnobrnja 2017, 78–79) – daleko češća posledica.¹⁵ Umesto inkluzivnosti, uglavnom se kao rešenje javlja stroga legislativa (up. Karl 2016).

Javnoj arheologiji pripada i *arheološka edukacija*: javnost stiže znanja o arheologiji i prošlosti mahom u muzejima ili na arheološkim nalazištima, u mnoštvu formi, od najosnovnijeg načina – stručnih vođenja ili interakcije sa eksponatima na postavkama, do obuke javnosti o metodama iskopavanja ili kreiranja arheološkog zapisa (Moshenska 2017a, 8). Arheologija se tretira mahom kao „zanat“ i uči se kroz praksu, kao deo neformalnog obrazovanja. Upravo je otvorenost mnogih arheoloških procesa, koji je i čine posebnom unutar polja naučne komunikacije, baza *otvorene* (dostupne, javne) *arheologije* (*open archaeology*). Vidljivost i (potencijalna) razumljivost arheoloških aktivnosti, poput mogućnosti da se tokom iskopavanja prati proces „izranjanja“ materijalnih ostataka prošlosti iz zemlje, čini arheologiju uzbudljivom i popularnom. Iako su iskopavanja samo jedan deo discipline, ona su „vitalni element u održavanju javnog profila arheologije i njene demokratske prirode, kao nečega što je (makar potencijalno) participativno i pristupačno bilo kome“ (Moshenska 2017a, 9).

„Ogoljenost“, čitljivost i dostupnost arheologije koristi se i za predstavljanje arheoloških rezultata i komunikaciju. Iako fundamentalno deo arheološke edukacije, *popularna arheologija* (medijska ili arheologija u popularnoj kulturi), predstavlja manje detaljan i više „prijateljski“ način upoznavanja javnosti s arheologijom i prošlošću (Holtorf 2007a). Popularna arheologija – na televiziji, filmu, štampanim ili elektronskim medijima, naučno-popularnim knjigama – iako često površna ili romantizovana, ima „najveći uticaj na javnost i obezbeđuje političku, kulturnu i ekonomsku podršku arheološkom nasleđu“ (Moshenska 2017a, 9–10).

Poslednju kategoriju čini arheologija koja se bavi promišljanjem i kritikom polja javne arheologije, odnosno osobenostima i praksama ove tačke kontakta. *Akademaska javna arheologija* (Moshenska 2017a, 10) proučava svet i društvo u kojem se praktikuje arheologija: ekonomski, politički i pravni kontekst koji određuje opstanak arheološkog nasleđa, konflikte koji ovo nasleđe ugrožavaju, ograničenja ili mogućnosti amaterske arheologije, opasnosti od pljačkaša nasleđa, ulogu arheologije i arheološkog nasleđa u konstrukciji identiteta, ali i teme usmerene ka unutra, na same arheologe, odnosno profesionalnu etiku.

¹⁴ Portable Antiquities Scheme (PAS) uvedena 1997. godine u Engleskoj i Velsu (<https://finds.org.uk>, pristupljeno 20. juna 2019).

¹⁵ Upotrebi metal detektora, detektorašima i nelegalnoj trgovini posvećen je poseban broj časopisa *Public Archaeology* za 2016. godinu (Volume 15, Issue 4: Metal Detecting and Illicit Antiquities Protection in Europe).

Osim podele zasnovane na *načinu* na koji je angažovana javnost, prakse javne arheologije moguće je sistematizovati i prema *obliku povezivanja* arheologa i javnosti (Oldham 2018, 3–7; Richardson and Almansa-Sánchez 2015, 197–199). Merimanova podela (Merriman 2004) na model deficita (potrebe javnosti određuju eksperti; profesionalni arheolozi edukuju javnost kako da se *pravilno* razume arheologija i prošlost, a alternativni pogledi se obeshrabuju) i model višestrukih perspektiva (razumevanje potreba javnosti i prepoznavanje značaja njene dejstvenosti; arheolozi rade sa javnošću da bi stimulisali razmišljanja i emocije; postojanje različitih pogleda na prošlost) postavlja osnove za dalju nadogradnju i kasnije klasifikacije. Holdorf (Holdorf 2007b, 149–150) prepoznaje edukativni model (diseminacija informacija koja doprinosi obrazovanju i kompetencijama građana), PR (odnosi s javnošću) model (poboljšava sliku arheologije u javnosti da bi se osigurala društvena i politička potpora arheologiji), te demokratski model (naglašava naučnu odgovornost i zasnovan je na participaciji javnosti). Matsuda (2016), prihvatajući edukativni i PR model, demokratski deli na pluralistički (sagledavanje raznolikosti mogućih interakcija i načina da arheologija omogući razumevanje prošlosti) i kritički pristup (proučavanje politika prošlosti). Grimina tripartitna podela (Grima 2016, 52–54) uključuje pomenuti model višestrukih perspektiva (u kojem je javna arheologija dobrodošla) i grana model deficita – *skučenosti/pomanjkanja* – na „kulu od slonovače“ (privilegovan pristup arheološkoj građi samo za profesionalce, jaz između arheologa i javnosti; javna arheologija je smetnja) i „kapiju“ („svetost“ arheoloških podataka za čije rukovanje i razumevanje je potreban posrednik, „čuvar prolaza“; javna arheologija se sprovodi pod kontrolom). Osnovna razlika čita se kao orijentacija na praksu ili orijentacija na teoriju (Matsuda 2016). Međutim, kao i u drugim poljima discipline, teorija i praksa nisu opoziti: suština je u tome da li profesionalci nastupaju sa pozicije neprikosnovenog autoriteta ili je javna arheologija zasnovana na odozdo-na-gore pristupu.

Unutar same discipline javna arheologija najčešće se postavlja kao sinonim za profesionalno „dosezanje do javnosti“ (*public outreach*), odnosno transfer profesionalnih informacija koji treba da omogući da građani/zajednica imaju određena znanja iz arheologije.¹⁶ Edukativna vrednost arheologije je u prvom planu. Proces je najčešće „simplifikacija, izostavljanje i skraćivanje (znanja o prošlosti) kojima se proizvodi *dovoljno dobar* narativ za neposvećenu publiku, a specijalisti nastavljaju s ozbiljnim poslom otkrivanja i razumevanja prošlosti“ (Grima 2016, 54).

Deljenje naših rezultata sa javnošću, sa „čovekom s ulice“, nije samo po sebi javna arheologija. Javna arheologija je više od toga – ona predstavlja *tačku kontakta* (Moshenska 2017b), različitih intencija. Ciljevi arheologa koji

¹⁶ Da bi javnost trebalo da poseduje znanja iz arheologija je prepoznaje kao potrebu i 73% ispitanika u evropskim državama (Kajda 2018, 107).

rade sa javnošću su mnogostruki i oblikuju edukativne arheologije, arheološki aktivizam, arheologiju kao nauku građana (ili civilnu ili kolaborativnu arheologiju) ili arheologiju socijalne pravde, uz uverenje da arheologija ne treba da deluje u izolaciji. Baštinsko obrazovanje, upravljanje kulturnim dobrima, interpretacija nasleđa, muzejske studije, etičko delovanje, očuvanje resursa, primenjena istraživanja nasleđa ili kulturni turizam neke su od praksi kojima se danas – u svetu – osposobljava i obučava javnost prvenstveno društvenom značaju arheologije (Richardson and Almansa-Sánchez 2015, 195). Javna arheologija je „više pogled na svet ili pristup nego što je specijalizacija“ (Oldham 2018, 13).

Javna arheologija u Srbiji

Iskorak iz akademske, istraživačke, kustoske ili konzervatorske izolacije u stvaran svet „brdovite zemlje na Balkanu“ – ili stvaran svet bilo gde – znači iskorak u političke, ekonomske i društvene situacije koje bitno određuju disciplinarni i lični pristup javnoj arheologiji. Ovaj izbor je politički čin (Richardson and Almansa-Sánchez 2015, 203): bira se na koji način će se voditi (javni) posao, odnosno uspostavlja se i „stalno pregovara moć i kontrola između profesionalnih arheologa i pripadnika široke javnosti kroz komunikaciju, dijalog i participaciju“ (Richardson and Almansa-Sánchez 2015, 203). Kakve izbore čine arheolozi u Srbiji?

U predstavljanju odnosa između profesionalnih arheologa i javnosti u Srbiji fokusiraćemo se na arheološki teren, prepoznatljivo arheološko dobro, te moć koju teren i iskopavanja – privilegija da se otkopava prošlost i njome rukuje – daju arheolozima. Razlog leži u mnjenju javnosti. Upitani da sami definišu arheologiju – šta im je prvo na umu kada se govori o arheologiji – i američki i evropski ispitanici odgovorili su da je arheologija „način proučavanja prošlosti putem iskopavanja“ (Ramos and Duganne 2000, 11–12, 22%; Kajda et al. 2015, 106, 48%). Za još 37% evropske javnosti arheologija je samo iskopavanje (Kajda et al. 2015, 106), a iskopavanje starina, iskopavanje kostiju i slično pominje još 37% ispitanika u SAD (Ramos and Duganne 2000, 11–12). Arheološka *istraživanja na terenu* identifikuju se s arheologijom.

I u slučaju javne arheologije teren, odnosno iskopavanja, čest su sinonim za disciplinarno polje:¹⁷ arheologija sa javnošću, kao i otvorena arheologija gotovo je u potpunosti vezana za iskopavanja; arheološka edukacija često se sprovodi

¹⁷ Ukoliko se na internetu pretražuje pojam *public archaeology*, rezultat su većinom slike edukativnih aktivnosti za decu i omladinu na arheološkom terenu, kao i slike iskopavanja i terena (vidi npr. <https://www.google.com/search?q=public+archaeology>)

tokom iskopavanja ili na terenu na kojem su završena istraživanja (nalazište); slike koje dominiraju u popularnoj arheologiji su slike iskopavanja ili terenskih arheoloških alata. Arheološki teren ne samo da je najprepoznatljivija i najpopularnija slika arheologije, nego je za javnu arheologiju nesumnjivo i osnovni prostor aktivnosti.

Iako se u arheološkoj praksi u Srbiji skromno i mestimično pojavljuju aktivnosti koje se mogu podvesti pod otvorenu ili popularnu arheologiju, te – najviše – arheološku edukaciju, javna se arheologija među profesionalcima uglavnom razume samo kao *popularizacija arheologije*.¹⁸ Mogućnost praćenja arheoloških iskopavanja, naročito u urbanim celinama, Međunarodna smotra arheološkog filma Narodnog muzeja u Beogradu i produkcija filmova sa arheološkom tematikom (Vuković i Vujović 2014, 620–621), radionice i stručna vođenja muzeja (Gavrilović 2017, 38–53) ili obuka lokalnih upravljačkih struktura (Crnobrnja 2017, 92) retke su prakse javne arheologije u mnoštvu promotivnih i popularnih aktivnosti, koje i previše često u Srbiji ulaze u domen populizma. Čini se da se ovde PR model razume ne kao odnosi s javnošću, već kao *odnosi sa predstavnicima medija*.

Ograničićemo se samo na neke primere iz dnevnih informativnih medija. Arheolozi su u njima primarno vidljivi kao neko ko iskopava i otkriva prošlost, a terenska istraživanja bezmalo kao jedini način proizvodnje prošlosti. Rukovodioci iskopavanja, učesnici u iskopavanjima ili tumači iskopavanja prepoznaju se kao verodostojni govornici, a perspektive koje oni predstavljaju kao jedine vredne pažnje. Struka ima autoritet kroz *otkrića* (Pruitt 2011; Ćosić 2016).

Jedinstveno otkriće

Otkriće mora biti *apsolutno jedinstveno*, ono koje menja sliku ne samo lokalne prošlosti, već i šire. Univerzitet u Sidneju i Arheološki institut u Beogradu, zajedno s Muzejom Srema i Zavodom za zaštitu spomenika kulture Sremske Mitrovice započeli su 2017. godine istraživanja kasnorimske građevine na

&client=safari&rls=en&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEWj2LWjpMjjAhU86KYKHYYQ0BtkQ_AUIESgB&biw=1273&bih=715, pristupljeno 5. juna 2019).

¹⁸ Ukoliko se na internetu pretražuju pojmovi *javna arheologija* ili *arheologija za javnost*, rezultat su većinom slike arheoloških lokaliteta ili nalaza, naslovne strane knjiga, fotografije promocija i poneki PDF naučnih radova. Nema edukativnih aktivnosti, nema javnosti (vidi npr. https://www.google.com/search?q=javna+arheologija&client=safari&rls=en&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiCq97npcjjAhUScZoKHcTfBsIQ_AUIESgB&biw=1273&bih=715 ili https://www.google.com/search?q=arheologija+za+javnost&client=safari&rls=en&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwIssJeTpsjjAhWE8aYKHdCGAOUQ_AUIESgB&biw=1273&bih=715, pristupljeno 5. juna 2019), naglasila T. C.

Glacu,¹⁹ kod Sremske Mitrovice. Na pitanje medija da li su ekipe na pragu velikog otkrića, već na samom početku sledi izjava da „dosta elemenata ukazuje da su *zapravo pronašli* palatu rimskog cara Maksimilijana“.²⁰ Sledeće godine, na tragu podatka iz antičkih izvora „da je palata podignuta na mestu gde su mu roditelji živeli i radili kao nadničari i otkrićem luksuznih vrsta kamena na lokalitetu Glac, možemo *pretpostaviti* da se tu nalazila palata cara Maksimijana Herkulija. I ne samo to. Postoje *indicije* da je on čak i rođen baš tu gde su mu živeli roditelji“.²¹ Na pragu *epohalnog* otkrića carske palate projekat je nastavljen 2018. godine, ali je palata ipak pretpostavka, te je važno da istraživanje/lokalitet ima novu, „dodatnu vrednost“, koja je na putu senzacionalnog.

Zajedničkim višegodišnjim projektom Narodnog muzeja u Beogradu i Muzeja Toplice u Prokuplju istražuje se područje Kuršumlje (Arheološko nasleđe opštine Kuršumlje). Godine 2016. objavljeno je da je tu otkriveno pet velikih ranovizantijskih gradova,²² a već sledeće godine „Arheolozi (su) otkrili 11 izgubljenih gradova na Kopaoniku i Radanu“, uz napomenu da su „ova istraživanja prva, posle više od sto godina, od kada je kuršumlijski kraj obišao poznati putopisac Feliks Kanic i jedini ostavio zapise o pojedinim lokalitetima“. Podataka i nalaza ima i posle Kanica: ova su istraživanja odista prva, ali sistematska. Ako povremeno i zanemarimo poneku metodološku rečcu i prethodne istraživače, posledice nisu velike – naše je otkriće važnije. A nama je danas i sada potrebno otkriće, pa su gradovi *veliki* i do sada *izgubljeni* (sic!).

Ako nismo zadovoljni medijskom pažnjom, sami ćemo se pobrinuti da se pojavljuju senzacionalna otkrića: „*Protopismo* staro oko 8 000 godina, sistem crtica, linija i tačkica urezanih u kamen, otkriveno je na figurinama trudnica u raznim fazama trudnoće, ženskih i muških polnih organa, na arheološkom lokalitetu Belica kod Jagodine“, pišu *Večernje novosti*. Do otkrića je *neočekivano* došao arheolog Milorad Stojić...“. Kako je uočeno pismo? „On kaže da je *povećavajući fotografije* figurina uočio *frapantne* minijaturene zapise, zareze i udubljenja“. Kod iz kamenog doba priliči Belici, koja je „najstarije i najmonumentalnije kultno astronomsko sedište u Evropi“.²³

¹⁹ <http://glacproject.com>, pristupljeno 13. juna 2019, naglasila T. C.

²⁰ <https://www.blic.rs/vesti/vojvodina/ocekujemo-epohalno-otkrice-arheolozi-iz-sidneja-u-sremu-na-tragu-vile-rimskog-cara/b4z6d8e>, pristupljeno 13. juna 2019, naglasila T. C.

²¹ <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/australijsko-srpski-arheoloski-tim-na-tragu-palati-rimskog-cara-nadomak-sremske/zr50bzt>, pristupljeno 13. juna 2019, naglasila T. C.

²² <http://rs.n1info.com/SciTech/a210578/Kursumlija-Otkriveno-pet-velikih-ranovizantijskih-gradova.html>, pristupljeno 5. juna 2019.

²³ https://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2019&mm=03&dd=10&nav_id=1515660, pristupljeno 9. juna 2019, naglasila T. C.

Neznalice i sveznalice

Spremni smo i da struka bude prikazana kao manje profesionalna: istraživanja Arheološkog instituta u Beogradu i Zavičajnog muzeja u Paraćinu vršena 2018. godine u Paraćinu, na prostoru planiranom za izgradnju, predstavljaju se u tekstu naslova „*Senzacionalno otkriće u Paraćinu: slučajno otkriveno groblje iz bronzanog doba*“.²⁴ Iako su „stručnjaci (...) pažljivo pratili radove“ arheološki ostaci su slučajno nađeni (sic!), a čak smo i „donekle *iznenađeni* količinom nalaza tako da je *za sada sve u najboljem redu*“. Naša znanja su pod sumnjom: bez obzira na ranija istraživanja²⁵ i grupu koja se čak naziva Paraćinskom novinari ističu da smo: „*na kraju bili u pravu* da se na delu placa nalaze ostaci nekropola“.

Kako smo već sumnjivi kao stručnjaci, ima i otkrića koje nam saopštavaju oni kompetentniji: u oktobru 2018. godine su „... prilikom rekonstrukcije Trga Republike (...) radnici otkrili nešto za šta se pretpostavlja da su temelji Stambol kapije. Na njihovo mesto došli su arheolozi, a u javnosti se uveliko spekulisalo o misterioznom otkriću. *Zamenik gradonačelnika Goran Vesić* je (...) rekao da su u pitanju ostaci čuvene kapije, ali se sada čeka i *zvanična potvrda* Zavoda za zaštitu spomenika.“²⁶ Arheolozi su znali šta je nađeno na centralnom beogradskom trgu i nije bilo potrebno *spekulisati o misterioznom otkriću*, ali ova znanja nisu bila korisna za manipulaciju vrednostima nasleđa i opravdanje praznog hoda u radovima. U novembru 2018. nastaje „*Veliki preokret! Na Trgu republike...nisu pronađeni ostaci Stambol kapije, nego Virtemberške kapije, obelodanio* je danas *zamenik gradonačelnika Beograda*“.²⁷ Osim što ne-arheolog autoritetom upravljačke funkcije govori o arheološkom nasleđu, i sama arheologija se definiše kao bezmalo pomoćna istorijska disciplina: „Tragove koje arheolozi pronađu kombinuju sa zapisima istoričara i dobro očuvanim mapama Beograda“. Sama arheološka interpretacija je nedovoljna i pod znakom sumnje.

Slici arheologije u javnosti kao discipline koja donosi proizvoljne i promenljive zaključke doprinosimo i sami: „Arheolozi *kao detektivi* istražuju te iskopine, pronalaze materijalne tragove koji opredeljuju period kad je nešto nastalo, na osnovu nekih analogija sa sličnim građevinama koje postoje i dan

²⁴ <https://www.srbijadanas.com/vesti/drustvo/na-placu-poznate-kompanije-u-paracinu-otkriveno-nalaziste-iz-bronzanog-doba-2018-07-21>, pristupljeno 5. juna 2019, naglasila T. C.

²⁵ U samom tekstu, navedenom u prethodnoj napomeni, stoji i ova informacija: „Stotinak metara dalje, 1962. godine profesor Milutin Garašanin otkrio je grobnice iz bronzanog doba i perioda takozvanog dačkog latena“, naglasila T. C.

²⁶ <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:753439-NALAZISTE-NA-TRGU-REPUBLIKE-Stambol-kapija-je-99-odsto>, pristupljeno 5. juna 2019, naglasila T. C.

²⁷ <https://www.blic.rs/vesti/beograd/nije-stambol-kapija-strucnjaci-tvrde-da-su-na-trgu-republike-otkopani-bedemi-drugog/zgbef8e>, pristupljeno 5. juna 2019, naglasila T. C.

danas sačuvane, i na osnovu toga donose *neki svoj sud*²⁸. Neki sud, zasnovan na nekom izboru i nekim paralelama, zasnovan na *detekciji*, a ne profesionalnom znanju.

Za narod Srbije

Međutim, ova subjektivnost može da nam se oprostí, ukoliko imamo senzacionalna, jedinstvena, a naročito zlatna otkrića i ukoliko smo „srpski Indijana Džons” koji „gde pobode ašov nešto *ekskluzivno iskopa*“.²⁹ A ako se pri tom prilagođeno obraćamo *narodu Srbije*, koji je i *pravi vlasnik otkrića*³⁰ onda postajemo prepoznati i prihvaćeni *eksperti*. „Nauka je za naučne skupove, a naša i svetska radoznala javnost *traži čar popularne istorije*, i neko *senzacionalno zrno neznane prošlosti*. Narod ‘na razumljiv način’ shvata kakva je burna prošlost bila na području Srbije... i kakvi su nam bili *preci starosedeoeci*, pre dolaska *prabraće sa severa*“.

Preci starosedeoeci i prabraća sa severa, monolitna i veličanstvena prošlost (našeg) naroda sa istorijom, (naša) pripadnost višem krugu grčke ili rimske kulture, uspostavljanje linijske veze između Rimskog carstva i današnje Srbije ili glorifikovanje srednjovekovne istorije, mogu biti i jesu deo medijske, neuko konstruisane i romantizovane prošlost (Babić 2001; Milosavljević 2011; Vuković i Vujović 2014; Babić 2014a; Kuzmanović and Mihajlović 2015; Cvjetičanin 2015a, 578–579; 2015b, 366–368). Nažalost, deo su nastupa i profesionalnih arheologa.

*„Pre 10.000 godina stanovnici Lepenskog vira počeli su da prave nešto što nije hrana, bila je to umetnost, male figure. Onda dolazi Vinčanska kultura koja se prostire od Nemačke i Slovenije do Bugarske i Grčke. Na našem području se rodilo 18 rimskih imperatora. To je 1/4 svih imperatora... Bili smo veliki i to nam daje nadu da ćemo opet biti. Sve te različitosti koje su se susretale i preplitale na našem području napravile su divno istorijsko tle iz koga niču najlepše lale. Iz takve plodne i mirišljave zemlje nikli su Tesla, Milanković, Đoković. Srećan smo mi narod.”*³¹

²⁸ Rade Milić, arheolog, v. <http://rs.n1info.com/Vesti/a434820/Iskopine-blokirale-radove-Sta-se-krije-ispod-Trga-Republike.html>, pristupljeno 9. juna 2019, naglasila T. C.

²⁹ Svi citati u ovom pasusu su iz teksta Pece Popovića, <https://www.blic.rs/kultura/vesti/srpski-indijana-dzons-gde-pobode-asov-nesto-ekskluzivno-iskopa/9hf4ehb>, pristupljeno 9. juna 2019, naglasila T. C.

³⁰ „Otkrića nisu svojina naučnih klanova, koji kod nas često privatizuju istraživanja i kriju ih od pravog vlasnika, naroda Srbije“, iz teksta navedenog u prethodnoj napomeni.

³¹ <http://www.balkancitymagazine.com/magazin/profesor-miomir-korac-covek-koji-je-arheologiju-uveo-u-turizam/>, pristupljeno 9. juna 2019, naglasila T. C.

Razlika između promovisanja i predstavljanja arheologije i arheološkog znanja na popularan način³² i populističkog „približavanja“ prošlosti je velika. Artikulacije arheoloških interpretacija s elitističke pozicije znalaca i autoriteta, u kojima se mahom podilazi pre-koncepcijama javnosti i ističe *poseban duh prostora Srbije*, Srbija koja ima *ključnu ulogu* u istoriji evropske civilizacije ili je *centar civilizovanog sveta* (Babić 2001; 2014a), na istoj su ravni kao i pseudo-arheologija. Autorizovan narativ koji tretira javnost kao neuku i potpuno neobaveštenu lako umesto pristupačnosti i relevantnosti prošlosti nudi banalnost:

„Arheologija uvek pokušava da vam približi trenutke i ljude iz prošlosti. Antički Rimljani su imali gotovo iste probleme kao mi sada. Mislim da bi se, da sada dođu ovde, iznenadili jedino da vide avion. Sve ostalo oni znaju.“³³

Pouzdanost i profesionalnost

Da li uopšte u informativnim medijima ima vesti gde se ne koriste „senzacionalno“ ili „jedinstveno“ za opis otkrića ili naučnih rezultata, već pouzdane i tačne interpretacije? U Narodnom muzeju u Nišu je 2017. godine održana izložba o arheološkim istraživanjima pećina u niškoj kotlini, koja vodi Arheološko odeljenje Filozofskog fakulteta u Beogradu. Takva „koncentracija paleolitskih lokaliteta retko gde je zabeležena u Evropi“. Međutim, iako „paleolitska nalazišta u niškoj kotlini...otkrivaju pola miliona godina ljudske istorije na ovom prostoru“,³⁴ za nju šira javnost, van Niša, ne zna. Istraživanje koje traje više od decenije, tokom kojeg je u Maloj Balanici pronađena i donja vilica koja „spada među najstarije ostatke hominida u Evropi“ i na osnovu koje se „sada sasvim drugačije tumači evolucija čoveka u tom periodu“ ostalo je relevantno samo u struci jer nisu upotrebljene ključne reči. Ipak, uprkos tome što se nije poseglo za „senzacionalnim otkrićem“, (dalje) finansiranje istraživanja je obezbeđeno.

Ukratko, arheolozi u Srbiji, oni koji kroz otkrića i arheološki teren uspevaju da uđu u medijsku sferu, odlučuju se većinom da kroz popularizaciju svojih rezultata osiguraju društvenu i političku potporu sopstvenim projektima, ali ne i arheologiji. Javnosti, koju tretiraju kao pasivnu i neprosvećenu, nude simpli-

³² Jedan od mogućih primera dobre prakse su pojedina izdanja *Kreativnog centra*, izdavačke kuće iz Beograda (<https://kcknjizara.rs/edicija?e=92>, pristupljeno 14. juna 2019).

³³ Povodom izložbe *Rimski Limes i gradovi na tlu Srbije* u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, u avgustu 2018: <https://www.blic.rs/kultura/vesti/stari-rimljani-imali-su-probleme-kao-i-mi-izlozba-rimski-limes-i-gradovi-na-tlu/dgpgp27>, pristupljeno 20. juna 2019, naglasila T. C.

³⁴ <https://www.blic.rs/vesti/srbija/tajne-pracoveka-iz-nisa-kakvi-su-bili-balkanci-neandertalci/m28c0qn>, pristupljeno 9. juna 2019.

fikovane narative prošlosti, često povlađujući pojedinim alternativnim pogledima. Znanje o prošlosti prilagođava se tekućim politikama, a arheološki teren postaje poligon na kojem neki arheolozi prihvataju da se priklone interesima političkih, etničkih, religioznih ali i poslovnih grupa koji promovišu prošlost koja je u sukobu sa onom koju predlaže arheologija ili naprosto ignorišu vrednosti arheološkog nasleđa.

(Ne)odgovorna javna arheologija

Javna arheologija u Srbiji daleko je od toga da bude tačka kontakta: arheolozi u Srbiji odgovorni javnosti veoma retko rade sa tom istom javnošću. Najčešće su zatvoreni u svojoj „kuli od slonovače“ ili se, kako smo videli, u stvarnom svetu ekonomskih konflikta i političkih borbi, odlučuju da budu popularni – te time i poštovani – „čuvari kapije“. Arheologija se predstavlja, videli smo, kao disciplina koja donosi proizvoljne i promenljive zaključke, a naša znanja kao neprecizna. Stavovi koje promovisemo često su problematični,³⁵ a narativi ignorišu veliki deo društvenih iskustava. Takođe, izolovani ili zainteresovani samo za sebe, otvaramo prostor da javnost o arheološkom nasleđu edukuju isti oni koji ga uništavaju,³⁶ da se promovišu banalne baštinske atrakcije, da zvaničnici namesto profesionalaca govore o arheološkom nasleđu. Iako smo skloni da za percepciju arheologije u javnosti krivimo medije i pseudoarheologiju (Vuković i Vujović 2014), autorizovan diskurs ipak ima prevagu u javnom i kreira sliku arheologije u društvu i vrednost arheologije za društvo. Autorizovani narativi prošlosti i ponuđeno *upakovano nasleđe* mahom prilično korumpiraju sliku arheologije i doprinose pogrešnim razumevanjima prošlosti.

³⁵ Na pitanje *Da li je arheologu jasnije ko su Srbi?* arheolog odgovara: „Postoji jedan mineral, stroncijum koji ima veliki poluraspad meren u hiljadama godina. On se taloži u kostima i zubima. U Viminacijumu mapiramo stroncijum. Tako smo, zajedno sa Nemcima, ustanovili da od 9 kategorija ljudi koji su živeli i umrli na ovom našem prostoru 7 uopšte nisu sa našeg područja! Kada bolje sagledamo sve to, shvatimo da zapravo ne znamo ko smo, uopšte“ (<http://www.balkancitymagazine.com/magazin/profesor-miomir-korac-covek-koji-je-arheologiju-uveo-u-turizam/>, pristupljeno 9. juna 2019).

³⁶ U više osnovnih škola u Čačku udruženje „Arheo-amateri Srbije“ organizovalo je radionice „Istoriji u pohode“. O njima Udruženje kaže: „U okviru radionice učenicima je (...) održano predavanje na temu *korišćenja metal detektora u arheološkim istraživanjima*, kao i načinima konzerviranja i sklapanja *ekspozata*“ (<http://www.arheo-amateri.rs/2016/10/u-os-ratko-mitrovic-odrzana-kreativna-radionica-pod-nazivom-istoriji-u-pohode/>, postavljeno 7. oktobra 2016, pristupljeno 25. juna 2019). Umesto da se destrukcija arheoloških lokaliteta i neovlašćeno prikupljanje kulturnih dobara koji uživaju prethodnu zaštitu budu sankcionisani (v. Crnobrnja 2017, 78–79), o njima se uči.

Uz edukativni model, PR model je najčešći izbor i u široj arheološkoj zajednici (cf. Holtorf 2007a, 150–154; Oldham 2018, 5–6), iako ga je „politički i etički teško održati (...) i uglavnom služi potrebama i željama samih arheologa i njihovog društvenog miljea“ (Holtorf 2007a, 157). Ukoliko je poboljšanje percepcije arheologije u drugim evropskim društvima značajno zbog njenog izlaska na tržište i „neoliberalne privrede koja zahteva da arheologija bude održivija u ekonomskom smislu“ (Oldham 2018, 5–7), ovdašnjim arheolozima poslovna kompetitivnost ne bi trebalo da je presudna. Većinom na javnom budžetu (Babić 2014b, 565), sa trajnim pozicijama u institucijama i dosadašnjom projektnom logikom finansiranja, a posebno sa najavljenim ponovnim uvođenjem institucionalnog finansiranja, njihov (naš) je rad relativno siguran. Zašto se onda bira popularizacija discipline koja poseže za klišeima, ulazi u domen alternativnih arheologija i otvara mogućnost za zloupotrebu arheologije i arheološkog nasleđa u dnevno-političke, etničke, čak nacionalističke svrhe? Ova pitanja se kod nas ne postavljaju po prvi put (Babić 2014b; Cvjetičanin 2018).

Prošlost se (uvek) rekonstruiše, modeluje i izmišlja u sadašnjosti; biraju se i dele određene predstave o prošlosti, ističu pojedini segmenti, zanemaruju drugi – prošlošću se konstantno manipuliše (Assmann 2008; Assmann 2018). Kolektivna anksioznost, neoliberalizam, te politički populizam današnjice, imaju kao jednu od posledica i trend rasta diskursa memorije (Blight 2009) – mementoistorije (Tamm 2013) – i muzealizacije društva (Huysen 2000). Ova savremena politika sećanja odgovor je na savladavanje današnjeg prostora i vremena, u kojem su promene ubrzane, a tradicionalne vrednosti se urušavaju. U Srbiji je, uz to, nova politička stvarnost od 1990-ih rastočila simbolični kapital supra-nacije, bratstva i jedinstva, te je uspostavljanje novog kolektivnog sećanja i kulturnog identiteta bilo nužno. Odabran je narativ „(nebeskog) naroda sa istorijom“, na tlu koje ima posebnu duhovnu vertikalu, i proslava jedinstvene, homogene nacije. Stvaranju novog identiteta pomogle su i pomažu nauke koje se bave prošlošću; artikulišu ga, učvršćuju i prenose (Assmann 1995, 132). U ovom procesu različite institucije – među njima, kako smo videli, i one u kojima su angažovani arheolozi – idu i korak dalje u „urezivanju u srce i dušu“ nove kulturne/političke memorije (za muzeje v. Cvjetičanin 2018). Taj „korak dalje“ pokazuje da javnost kojoj su odgovorni prepoznaju samo u strukturama moći. On je i prilika da se obezbedi privilegovan položaj i profesionalni monopol.

Umesto kritičkog diskursa koji analizira, „izaziva i(li) osporava strategije političke moći“ autorizovani arheološki narativi prošlosti potvrđuju, obrazlažu, čak falsifikuju kulturnu memoriju (Assmann 2008, 61–63). Jedna od posledica je i pristajanje na istraživanja čija svrha nije vezana za proučavanje i zaštitu nasleđa i boljitak građana, već podržavanje onih koji imaju moć. Paradigma takve situacije je projekat izgradnje žičare na Beogradskoj tvrđavi, kulturnom dobru od izuzetnog značaja. Institucionalna i moralna kriza je belodana: iskopava(će)

se ono za šta struka (ali i drugi akteri javne arheologije – konzervatori, kustosi, akademska zajednica i javnost) tvrdi da se ne sme.³⁷

Javna arheologija ovde je, ukratko, ograničena mahom na (samo)promociju, čija je vrednost u prestižu i obezbeđivanju finansiranja, ugrožavajući stvarnu posvećenost inkluzivnosti i održivosti.³⁸ Naravno, ovo nije osobenost javne arheologije samo u Srbiji, ali je ovdašnja arheološka zajednica jedna od malobrojnih koja o o ovom važnom polju discipline veoma retko promišlja i retko razmatra procese i načine na koje arheologija – arheološko znanje – „utiče, posreduje, ograničava i otkriva odnose između prošlosti, današnjosti i budućnosti“ (Richardson and Almansa-Sánchez 2015, 203; cf. Babić 2018).

Ne ocenjuje se obim istraživačkih strategija i metoda primenjenih kako u arheološkim iskopavanjima i istraživanjima, tako i u istraživanjima arheološkog nasleđa. Ne razmišlja se koje su posledice izlaska arheologije na tržište, gde arheološke veštine i znanja postaju roba. Ne govori se o tome ko zaista čini javnost kojoj se obraćamo (Matsuda 2004), kao ni o percepcijama i predrasudama koje arheolozi imaju o javnosti za koju rade. Naše razumevanje participacije, otvorenosti i inkluzivnosti se ne promišlja: da li smo stvarno spremni za arheologiju odozdo-na-gore (Faulkner 2000) ili samo dajemo novo ime procesu koji arheolozi i dalje autoritativno vode (Richardson and Almansa-Sánchez 2015, 201)? Posebno, van fokusa su osnovni principi i prakse na osnovu kojih se danas arheološka prošlost razume i upotrebljava. Ne očekuje se da arheologija doprinese „aktivističkim istorijama usmerenim ka društvenoj promeni, pravdi i osnaživanju“ (Skeates, Carman and McDavid 2012, 11).

Neodgovorna je nespремnost da se prihvati da se (javna) arheologija uvek sprovodi u stvarnom svetu, u određenom društvenom i ekonomskom kontekstu, za današnjicu (Sabloff 2008), i da disciplina ne utiče samo na uvećavanje znanja. Arheološko znanje utiče i na vrednosti, stavove i emocije (Babić 2018). I, ponovo, sve je vezano za etiku (Scarre and Scarre 2006). Stoga, ukoliko promovisanje ne uključi odgovornost i ukoliko javna arheologija ne bude definisala nove ciljeve koji podrazumevaju stvarnu participaciju javnosti, kada je reč o vrednosti i očuvanju arheološkog nasleđa nastavićemo da doprinosimo paradoksu koji živimo.

³⁷ O arheološkom znanju i ulozi arheologije u našem društvu v. „Intervju: Staša Babić, profesorka arheologije. Znanje se stiče u razmeni, saradnji i sučeljavanju“, *Vreme* br. 1489, 18. jul 2019. (<https://www.vreme.com/account/login.php?url=%2Fcms%2Fview.php%3Fid%3D1703741>, pristupljeno 20. jula 2019).

³⁸ Nasleđe pruža okvire za „participaciju i uključivanje i doprinosi integraciji“ (Giraud-Labalte et al. 2015).

Literatura

- Assmann, Aleida. 2008. „Transformations between History and Memory“. *Social Research* 75 (1): 49–72.
- Asman, Alaida. 2018. *Oblici zaborava*. Beograd: XX vek.
- Assmann, Jan. 1995. „Collective Memory and Cultural Identity“. *New German Critique* 65: 125–133.
- Babić, Staša. 2001. „Janus on the bridge“. In *Images of Rome: perceptions of ancient Rome in Europe and the United States in the modern age*, edited by Richard Hingley, 309–322. Portsmouth: Journal of Roman Archaeology. Supplementary Series no. 44.
- Babić, Staša. 2014a. „Afterword: When empires collapse“. In *The Edges of the Roman World*, edited by Marko A. Janković, Vladimir D. Mihajlović and Staša Babić, 252–256. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Babić, Staša. 2014b. „Zanat arheologa i dijalog sa javnošću“. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 563–573. <https://doi.org/10.21301/eap.v9i3.1>
- Babić, Staša. 2018. *Metaarheologija. Ogled o uslovima znanja o prošlosti*. Beograd: Clio.
- Balaban, Radmila. 2018. „‘Izgubljeni u prevodu’ – uloga arheologije u društvenom kontekstu Srbije“. U *Srpska arheologija između teorije i činjenica VI. Arheološko nasleđe. Knjiga apstrakta*, uredili Zorica Kuzmanović i Marko A. Janković, 50–53. Filozofski fakultet: Beograd.
- David W. Blight (2009). „Memory Boom: Why and Why Now?“. In *Memory in Mind and Culture*, edited by Pascal Boyer, 238–251. New York: Cambridge University Press.
- Crnobrnja, Adam N. 2017. „Arheološko nasleđe u Srbiji danas – briga države ili posao entuzijasta“. *Moderna konzervacija* 5: 77–96.
- Cvjetičanin, Tatjana. 2015a. „Dunavski limes u Srbiji: uloga muzeja u interpretaciji i promociji Granica Rimskog carstva“. *Zbornik Narodnog muzeja* 22 (1): 365–385.
- Cvjetičanin, Tatajana. 2015b. „Predmeti ili narativi. Arheološke postavke u Srbiji: doba artefakata“. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 557–593. <https://doi.org/10.21301/eap.v10i3.2>
- Cvjetičanin, Tatjana. 2018. „Muzejska arheologija u Srbiji i mit o neutralnosti“. *Etnoantropološki problemi* 13 (3): 575–594. <https://doi.org/10.21301/eap.v13i3.1>
- Ćosić, Natalija. 2016. „Autoritet i proizvodnja arheološkog znanja“. *Etnoantropološki problemi* 11 (3): 749–774. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i3.6>
- Faulkner, Neil (2000). „Archaeology from below“. *Public Archaeology* 1 (1): 21–33.
- Gavrilović, Eliana, Ivana Janković, Ivan Kručićanin, Marina Pejović i Ljubica Vinulović. 2017. *Priručnik za muzejsku edukaciju*. Beograd: Narodni muzej u Beogradu.
- Claire Giraud-Labelle, Kate Pugh, Sneška Quaedvlieg-Mihailović, Joanna Sanetra-Szelega, Brian Smith, Aziliz Vandesande, Clara Thys (eds). 2015. *Cultural Heritage Counts for Europe*. Krakow: Cultural Heritage Counts for Europe Consortium by the International Cultural Centre (dostupno na: <http://blogs.encatc.org/culturalheritage-countsforeurope/outcomes/>).
- Glasnik SAD 30. 2015. Sesija „Uništavanje arheološke baštine u Srbiji“, održana na XXXVII skupu i godišnjoj skupštini Srpskog arheološkog društva u Kragujevcu, 14. oktobra 2014. *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 30: 259–371.

- Grima, Reuben. 2016. „But Isn't All Archaeology 'Public' Archaeology?“ *Public Archaeology* 15 (1): 50–58.
- Holtorf, Cornelius. 2007a. *Archaeology is a Brand! The Meaning of Archaeology in Contemporary Popular Culture*. Oxford: Archaeopress.
- Holtorf, Cornelius. 2007b. „Can You Hear Me at the Back? Archaeology, Communication and Society“. *European Journal of Archaeology* 10 (2–3): 149–165. <https://doi.org/10.1177/1461957108095982>
- Huysen, Andreas. 2000. „Present Pasts: Media, Politics, Amnesia“. *Public Culture* 12 (1): 21–38.
- Karl, Raimund. 2016. „Archaeological Responses to 5 Decades of Metal Detecting in Austria“. *Open Archaeology* 2 (1): 278–289. <https://doi.org/10.1515/opar-2016-0020>
- Kajda, Kornelia, Amala Marx, Holly Wright, Julian Richards, Arkadiusz Marciniak, Kai Salas Rossenbach, Michal Pawleta, Monique H. van den Dries, Krijn Boom, Maria Pia Guermandi, Felipe Criado-Boado, David Barreiro, Anita Synnestvedt, Kostantinos Kotsakis, Kostantinos Kasvikis, Eleftheria Theodoroudi, Friedrich Lüth, Mayssoun Issa and Isabelle Frase. 2017. „Archaeology, Heritage, and Social Value: Public Perspectives on European Archaeology“. *European Journal of Archaeology* 21 (1): 96–117. <https://doi.org/10.1017/ea.2017.19>
- Korać, Miomir, Snežana Golubović, Nemanja Mrđić, Gordana Jeremić i Stefan Pop-Lazić. 2014. *Roman Limes in Serbia / Rimski Limes u Srbiji*. Beograd: Arheološki institut.
- Kuzmanović, Zorica and Vladimir D. Mihajlović. 2015. „Roman Emperors and Identity Construction in Modern Serbia“. *Identities* 22(4): 416–432. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2014.969269>
- Matsuda, Akira. 2004. „The Concept of 'the Public' and the Aims of Public Archaeology“. *Papers from the Institute of Archaeology* 15: 66–76. <https://doi.org/10.5334/257>
- Matsuda, Akira. 2016. „A Consideration of Public Archaeology Theories“. *Public Archaeology* 15 (1): 40–49. <https://doi.org/10.1080/14655187.2016.1209377>
- Matsuda, Akira and Katsuyuki Okamura. 2011. Introduction to *New Perspectives in Global Public Archaeology*, edited by Katsuyuki Okamura and Akira Matsuda, 1–18. London: Springer.
- Merriman, Nick (ed). 2004. *Public Archaeology*. London: Routledge.
- Milosavljević, Monika. 2011. „Arheologija nad moštima“. *Antropologija* 11 (2): 115–140.
- Moshenska, Gabriel. 2009. „What is Public Archaeology?“ *Present Pasts* 1(1): 46–48. <https://doi.org/10.5334/pp.7>
- Moshenska, Gabriel. 2017a. „Introduction: Public Archaeology as Practice and Scholarship Where Archaeology Meets the World“. In *Key Concepts in Public Archaeology*, edited by Gabriel Moshenska, 1–13. London: University College London Press.
- Moshenska, Gabriel (ed). 2017b. *Key Concepts in Public Archaeology*. London: University College London Press.
- Oldham, Mark. 2017. „Bridging the Gap: Classification, Theory and Practice in Public Archaeology“. *Public Archaeology* 16 (3–4): 214–229. <https://doi.org/10.1080/14655187.2017.1499398>
- Pruitt, Tara C. 2011. „Authority and the production of knowledge in archaeology“, Doctoral thesis, Department of Archaeology, University of Cambridge. <https://doi.org/10.17863/CAM.15966>

- Ramos, Maria, and David Duganne (prepared by). 2000. *Exploring Public Perceptions and Attitudes about Archaeology*. Washington, D.C.: Reprot by Harris Interactive on the behalf of the Society for American Archaeology.
- Richardson, Lorna-Jane and Jaime Almansa-Sánchez. 2015. „Do you even know what public archaeology is? Trends, theory, practice, ethics“. *World Archaeology* 47 (2): 194–211. <https://doi.org/10.1080/00438243.2015.1017599>
- Sabloff, Jeremy A. 2008. *Archaeology Matters. Action Archaeology in the Modern World*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Scarre, Chris and Geofffrey Scarre. 2006. Introduction to *The Ethics of Archaeology. Philosophical Perspectives on Archaeological Practice*, edited by Chris Scarre and Geofffrey Scarre, 1–14. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schadla-Hall, Tim. 1999. „Editorial: Public Archaeology“. *European Journal of Archaeology* 2 (2): 147–158. <https://doi.org/10.1179/eja.1999.2.2.147>
- Skeates, Robin, John Carman and Carol McDavid. 2012. „Introduction: questioning archaeology’s place in the world“. In *The Oxford Handbook of Public Archaeology*, edited by Robin Skeates, John Carman and Carol McDavid, 1–10. Oxford: Oxford University Press.
- Meisels, Tamar. 2009. „‘Historical Rights’ to Land“. In *Territorial Rights*, edited by Tamar Meisles, 31–49. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9262-6_3
- Marek, Tamm. 2013. „Beyond History and Memory: New Perspectives in Memory Studies History“. *Compass* 11 (6): 458–473. <https://doi.org/10.1111/hic3.12050>
- Vuković, Jasna i Vujović, Miroslav. 2014. „Od informacije do poruke: arheologija i mediji u Srbiji“. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 609–624. <https://doi.org/10.21301/eap.v9i3.4>

Tatjana Cvjetičanin
National Museum, Belgrade

Fieldwork and Public Archaeology (or: Why Even the Seemingly Clear Connections Should Be Examined?)

Public archaeology and community archaeology are some of the terms denoting various ways in which archaeologists, convinced that archaeology should not act in isolation, reach out to the public or include it into disciplinary practices. The public is principally educated and enabled to embrace the social relevance of archaeology.

Archaeologists are primarily visible in the public as the ones excavating and discovering the past. When we inform the public, educate or include it in our activities, work with or for the public – or when the public is dealing with archaeology on its own – *archaeological fieldwork* is not only the most recognizable and the most popular image of archaeology, but also undoubtedly the basic area of our activities. In Serbia, the field excavations are perceived as almost the only

way of approaching the past, and the field directors, participants in excavations and interpreters of fieldwork are recognized as reliable (and often the only) public faces of the discipline. Authority is generated through *discovery*, and visibility is the result of popularisation. Public archaeology is mainly understood as public relations, or even as *media relations*.

Collective anxiety, neoliberalism, and the political populism of the moment, all result in the trend of increase in discourse of memory and musealization of society. This contemporary politics of memory is an answer to the current space and time, with accelerated changes and endangered traditional values. Additionally, the new political reality from the 1990s on has dissolved the symbolic capital of the supra-nation, so the establishment of a new collective memory and cultural identity became necessary. The narrative of the “(celestial) people with history” is chosen, on the soil with a special spiritual axis, and the celebration of the unique homogenous nation is embraced. The construction of the new identity is helped by the disciplines dealing with the past, and various institutions –including the archaeological ones – go a step further in “imprinting upon heart and soul” the new cultural/political memory. This step further demonstrates that they recognize the public only in the structures of power. The institutional and ethic crisis is apparent: even in the places where the professional community (including conservators, custodians, academic community, as well as archaeologists) emphatically opposes excavations, they will be conducted nevertheless.

More often than not, the sensational, unique or luxurious is emphasized, mainly to secure the social, political and financial support for projects, as well as prestige. The authorized narratives of the past and the pre-packaged heritage corrupt the image of archaeology and contribute to the misconception of the past.

The paper treats both the examples of good and bad practice, with the intention to demonstrate that the need to promote must be supplemented by responsibility, and the public archaeology in Serbia broadened by new aims.

Keywords: public archaeology, archaeological fieldwork, professional authority, narratives of the past, Serbia

Terrain et archéologie publique (ou Pourquoi faut-il reconsidérer même des liens apparemment clairs ?)

L'archéologie publique, l'archéologie communautaire, l'archéologie pour le public comptent parmi les termes désignant les différentes manières pour les archéologues d'atteindre le public ou de l'inclure dans la pratique disciplinaire, convaincus que l'archéologie ne doit pas agir en isolation. En premier lieu, on habilite le public et leur enseigne l'importance sociale de l'archéologie.

Les archéologues sont principalement perçus par le public comme les personnes faisant les fouilles ou découvrant le passé. Soit qu'on informe, éduque ou

inclue le public, soit qu'on travaille pour le public ou avec lui – ou que le public traite de l'archéologie tout seul – *le terrain archéologique* est non seulement l'image la plus reconnaissable et la plus populaire de l'archéologie pour l'archéologie publique, mais il est indubitablement son activité fondamentale. Les fouilles sur le terrain sont perçues en Serbie comme presque la seule manière de produire le passé, et les directeurs des fouilles, les participants aux fouilles ou les interprètes des fouilles sont reconnus comme porte-parole crédibles (et souvent uniques) de la discipline. L'autorité est obtenue par *les découvertes* et la visibilité par la popularisation. L'archéologie publique est en grande partie vue comme les relations publiques, même comme *les relations avec les médias*.

Une des conséquences de l'anxiété collective, du néo-libéralisme ou du populisme politique actuel est la tendance à l'augmentation du discours de la mémoire et de la muséalisation de la société. Cette politique contemporaine de mémoire est la réponse à la maîtrise du temps et de l'espace actuels où les changements s'accroissent et les valeurs traditionnelles s'effondrent. En plus, la nouvelle réalité politique depuis des années 90 en Serbie a dissous le capital symbolique de la supra-nation, et la constitution de la nouvelle mémoire collective et de l'identité culturelle s'est présentée comme nécessaire. On a choisi le récit de « la nation (céleste) avec l'histoire » sur le territoire ayant une verticale spirituelle particulière et la célébration d'une nation unique, homogène. La création de cette nouvelle identité a été et est aidé par les sciences traitant du passé, et dans ce processus, les différentes institutions – parmi lesquelles celles engageant les archéologues – font un pas en avant « en incisant » cette nouvelle mémoire culturelle/politique « dans le cœur et dans l'âme ». Ce « pas en avant » démontre qu'ils reconnaissent le public devant lequel ils sont responsables exclusivement dans les structures du pouvoir. La crise institutionnelle et morale est évidente: on fouille(ra) ce que selon la profession (mais aussi selon d'autres acteurs de l'archéologie publique – conservateurs, curateurs, communauté académique et public) n'est pas à fouiller. On a fréquemment recours au sensationnel, unique ou doré, en rentrant dans la sphère du populisme, principalement pour assurer le soutien social et politique à ses propres projets, le financement (continu), mais souvent aussi le prestige. Les récits autorisés sur le passé et *l'héritage emballé* proposé corrompent en grande partie l'image de l'archéologie et contribuent à une mauvaise compréhension du passé. Dans cet article on présente des exemples de la bonne et de la mauvaise pratique avec l'intention de compléter le besoin de promouvoir par la responsabilité et l'archéologie publique en Serbie par de nouveaux objectifs.

Mots-clés: archéologie publique, terrain archéologique, autorité de la profession, récit sur le passé, Serbie

Primljeno / Received: 25. 7. 2019.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 1. 8. 2019.